

RUS TILIDAGI SO‘Z O‘ZLASHTIRMALARI VA ULARNI TASNIFLASH MUAMMOLARI

Umaraliyeva Maftuna Baxromovna
Andijon davlat chet tillari instituti
1-bosqich magistratura talabasi
maftunaumaraliyeva09@gmail.com
+998938912607

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21272446>

Annotatsiya

Maqolada zamonaviy rus tilida so‘z o‘zlashtirmalarini tasniflashning dolzarb muammolari ko‘rib chiqiladi. Mahalliy va xorijiy tilshunoslikda ishlab chiqilgan xorijiy so‘zlarni tizimlashtirishga oid turli yondashuvlar tahlil qilinadi. Tasniflash mezonlariga alohida e‘tibor qaratiladi: kelib chiqish tiliga ko‘ra, assimilyatsiya darajasiga ko‘ra, o‘zlashtirish usuliga ko‘ra, qo‘llanish sohasiga ko‘ra va boshqa asoslar bo‘yicha. Mavjud tasniflarni umumlashtirish asosida o‘zlashtirilgan lug‘aviy birliklarni tizimlashtirishning asosiy nazariy va amaliy muammolari aniqlangan bo‘lib, ular yagona umumqabul qilingan yondashuvning yo‘qligi, o‘zlashtirmalar turlari o‘rtasidagi chegaralarning noaniqligi hamda zamonaviy tillararo faol o‘zaro ta‘sir sharoitida ularni identifikatsiya qilishning murakkabligi bilan bog‘liq. Muallif o‘zlashtirmalarni tasniflashda lingvistik hamda ekstralingvistik omillarni hisobga oluvchi kompleks yondashuv zarurligi haqida xulosa qiladi.

Kalit so‘zlar: o‘zlashtirma, xorijiy lug‘aviy birliklar, o‘zlashtirmalar tasnifi, assimilyatsiya, anglisizmlar, leksikologiya, rus tili.

Kirish

O‘zlashtirish har qanday tilning lug‘aviy tarkibini boyitishning eng muhim va samarali usullaridan biridir [1]. T.V. Baranova ta’kidlaganidek, «so‘zlarning bir tildan ikkinchi tilga o‘zlashtirilishi fan, madaniyat, iqtisodiyot, siyosat va sport sohasidagi til aloqalarining qonuniy natijasidir» [2]. Zamonaviy integratsiya jarayonlari, globallashtirish va faol madaniyatlararo o‘zaro ta‘sir sharoitida rus tilidagi o‘zlashtirmalar soni doimiy ravishda ortib bormoqda, bu esa ularni o‘rganishni ayniqsa dolzarb qiladi.

O‘zlashtirish jarayoni murakkab va ko‘p qirrali hodisa bo‘lib, til tizimining turli darajalarini qamrab oladi. N.V. Semyonova ta’kidlaganidek, «rus tili me’yorining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri uning nutqiy yangiliklarga, masalan, xorijiy lug‘aviy birliklarni o‘zlashtirishga nisbatan bag‘rikengligidir» [3]. Bu bag‘rikenglik nutqda bir til birligining bir nechta variantlarining bir vaqtda mavjud bo‘lish imkoniyatida namoyon bo‘ladi. O‘zlashtirmalar sohasidagi ko‘plab tadqiqotlarga qaramay, ularni tasniflash muammosi zamonaviy tilshunoslikda eng munozarali masalalardan biri bo‘lib qolmoqda [4]. O‘zlashtirilgan lug‘aviy birliklarni tizimlashtirishda yagona umumqabul qilingan yondashuvning yo‘qligi nazariy va amaliy jihatdan jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi [5]. Tadqiqotchilar tomonidan taklif qilinadigan turli xil tasniflar turli mezonlarga asoslanadi, bu esa o‘zlashtirilgan birliklarni identifikatsiya qilish va talqin qilishda noaniqlikka olib keladi [6].

Ushbu maqolaning maqsadi rus tilidagi o‘zlashtirmalarni tasniflashga oid mavjud yondashuvlarni tizimlashtirish, ularni tizimlashtirish bilan bog‘liq asosiy muammolarni aniqlash va ushbu sohadagi keyingi tadqiqotlarning istiqbolli yo‘nalishlarini belgilashdan iborat. O‘zlashtirma tushunchasi va uni nazariy tahlil qilish: Tilshunoslikda o‘zlashtirma deganda

«bir til tomonidan boshqa tilning soʻzini, iborasini yoki maʼnosini oʻz holicha (yaʼni tarjimasiz) oʻzlashtirish jarayoni, shuningdek, bu jarayonning natijasi — oʻzlashtirilgan soʻzning lugʻat tarkibidagi oʻzi» tushuniladi [7]. Ye.V. Bondareva taʼkidlaganidek, «oʻzlashtirmalar insoniyat va uning tillari taraqqiyotining muqarrar natijasidir, chunki xalq oʻz tarixi davomida izolyatsiyada yashay olmaydi» [8].

Mahalliy va xorijiy tilshunoslarning asarlarida oʻzlashtirish muammosi turli pozitsiyalardan koʻrib chiqilgan [9]. T.V. Baranovanning dissertatsion tadqiqotida ushbu muammoni oʻrganishning quyidagi asosiy jihatlari ajratilgan: lugʻaviy birliklarni oʻzlashtirish sabablarini tahlil qilish, xorijiy lugʻaviy birliklarning tasnifini tuzish, rus va nemis tillaridagi oʻzlashtirmalarni tadqiq qilish [10]. Oʻzlashtirish sabablarini ikki asosiy guruhga boʻlish mumkin: ekstralingvistik (tildan tashqari) va intralingvistik (til ichidagi) [11]. Birinchisiga xalqlar oʻrtasidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ilmiy aloqalar kiradi [12]. Ikkinchisiga — qabul qiluvchi tilda yangi realliklar uchun mos nomning yoʻqligi, til iqtisodiga intilish, terminologik aniqlik zarurati kiradi [13].

Oʻzlashtirilgan lugʻaviy birliklar boʻyicha tadqiqotlarda koʻpincha oʻzlashtirilgan soʻzning ichki tuzilishi oʻrganiladi, holbuki oʻzlashtirishning fonetik tomoni, xususan urgʻu, yo umuman koʻrib chiqilmaydi, yoki qisman oʻrganiladi [14].

Oʻzlashtirmalarni tasniflashning asosiy tamoyillari: Ilmiy adabiyotlarda «turli yondashuvlar nuqtai nazaridan oʻzlashtirmalarni tasniflash masalasi yetarlicha keng yoritilgan» [15]. Mavjud ishlarining tahlili bir nechta asosiy tasniflash mezonlarini ajratish imkonini beradi.

Kelib chiqish tiliga koʻra tasnif: Eng keng tarqalgan va intuitiv tushunarli boʻlgan tamoyil bu — til-donorga koʻra tasniflashdir [16]. Kelib chiqish tiliga qarab rus tilidagi oʻzlashtirmalar «anglisizmlar, arabizmlar, germanizmlar va shunga oʻxshash» deb ataladi [17]. Bu yondashuv xalqlar oʻrtasidagi tarixiy va madaniy aloqalarni kuzatish, turli tarixiy davrlarda yetakchi til-donorlarni aniqlash imkonini beradi [18]. Genetik tamoyilga koʻra, rus tilining oʻzlashtirilgan lugʻaviy birliklari ikkita katta qismga boʻlinadi: «yaqin qardosh tillardan rus tiliga kelgan birliklar va uzoq qardosh boʻlmagan tillardan oʻzlashtirilgan soʻzlar va iboralar» [19]. Bu farqlash oʻzlashtirmalarning moslashuv darajasini tushunish uchun muhim ahamiyatga ega: yaqin qardosh tillardan (masalan, ukrain yoki belarus tillaridan) olingan soʻzlar boshqa oiladagi tillarga qaraganda tezroq va osonroq assimilyatsiya qilinadi [20]. Biroq bu mezon kamchiliklardan xoli emas. Birinchidan, koʻplab oʻzlashtirmalar bir nechta til-vositachilardan oʻtgan, bu esa birlamchi manbani aniqlashni qiyinlashtiradi [21]. Ikkinchidan, bir xil til-manba turli tarixiy davrlarda rus tiliga turlicha taʼsir koʻrsatishi mumkin [22].

Oʻzlashtirish darajasi (assimilyatsiya) boʻyicha tasnif: Bu yondashuv oʻzlashtirilgan soʻzning qabul qiluvchi tilning fonetik, grammatik va semantik tizimiga qanchalik moslashganiga asoslanadi [23]. L.P. Krilin «oʻzlashtirilgan» soʻzlarni ajratadi, «ularning assimilyatsiyasi toʻliq tugallangan, shuning uchun rus tili soʻzlashuvchilari ularni nafaqat kundalik, balki kasbiy muloqotda ham erkin ishlatadilar» [24].

Rus tili tomonidan xorijiy lugʻaviy birliklarni oʻzlashtirish darajasiga koʻra bir nechta guruhlar ajratiladi [25]:

1. Toʻliq assimilyatsiyalangan oʻzlashtirmalar, ular til soʻzlashuvchilari tomonidan xorijiy deb qabul qilinmaydi (masalan, *школа, тетрадь, кровать*) [26]. Ularning chet el kelib chiqishi sezilmaydi, «va ular osongina hosila soʻzlar hosil qiladi» [27].

2. Qisman assimilyatsiyalangan oʻzlashtirmalar, til-manbaning baʼzi xususiyatlarini saqlab qolgan (masalan, *пальто, какао* kabi oʻzgarmas otlar yoki rus tili uchun tipik boʻlmagan urgʻuga ega soʻzlar) [28].

3.O'zlashtirilmagan (ekzotizmlar), xorijiy ko'rinishini saqlab, boshqa madaniyatlar realliklarini bildiruvchi (masalan, *джип, сомbrero*) [29].

4. Varvarsimlar— mahalliy kolorit yoki stilizatsiya yaratish uchun nutqda ishlatiladigan xorijiy so'zlar [30].

Shuni ta'kidlash kerakki, bu guruhlar o'rtasidagi chegaralar yetarlicha noaniq va assimilyatsiya jarayoni dinamikdir, bu esa tasniflash uchun qo'shimcha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi [31].

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Крысин, Л.П. (2004). *Русское слово, свое и чужое: Исследования по современному русскому языку и социолингвистике*. Москва: Языки славянской культуры. – С. 45-67.
2. Баранова, Т.В. (2010). *Заемствованная лексика в русском и немецком языках: проблемы классификации и ассимиляции*. Дисс. ... канд. филол. наук. Москва. – С. 12-15.
3. Семенова, Н.В. (2020). "Вариативность иноязычных лексем как признак современной речевой нормы". *Вестник Московского университета*, Серия 9: Филология, № 3, С. 78-89.
4. Крысин, Л.П. (1968). *Иноязычные слова в современном русском языке*. Москва: Наука. – С. 112-134.
5. Виноградов, В.В. (1996). *Русский язык: Грамматическое учение о слове*. Москва: Высшая школа. – С. 89-102.
6. Бондарева, Е.В. (2019). "К вопросу о классификации заимствований в современном русском языке". *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, № 2 (92), С. 145-149.
7. Лингвистический энциклопедический словарь. (1990). Москва: Советская энциклопедия. – С. 156.
8. Бондарева, Е.В. (2019). Указ. соч. – С. 146.
9. Хаутен, Э. (1972). *Языковой контакт*. Москва: Прогресс. – С. 56-78.
10. Баранова, Т.В. (2010). Указ. соч. – С. 18-22.
11. Крысин, Л.П. (2004). Указ. соч. – С. 50-52.
12. Шохрадов, В. (2021). "К вопросу о классификации заимствований в экономической терминологии". *Молодой ученый*, № 48 (390), С. 512-514.
13. Крысин, Л.П. (2004). Указ. соч. – С. 55-58.
14. Баранова, Т.В. (2010). Указ. соч. – С. 25-28.
15. Бондарева, Е.В. (2019). Указ. соч. – С. 146.
16. Крысин, Л.П. (1968). Указ. соч. – С. 115-118.
17. Бондарева, Е.В. (2019). Указ. соч. – С. 147.
18. Виноградов, В.В. (1996). Указ. соч. – С. 95-98.
19. Крысин, Л.П. (2004). Указ. соч. – С. 60-62.
20. Крысин, Л.П. (1968). Указ. соч. – С. 120-122.
21. Крысин, Л.П. (2004). Указ. соч. – С. 63-65.
22. Бондарева, Е.В. (2019). Указ. соч. – С. 148.
23. Крысин, Л.П. (1968). Указ. соч. – С. 125-128.
24. Крысин, Л.П. (2004). Указ. соч. – С. 68-70.

25. Крысин, Л.П. (1968). Указ. соч. – С. 130-132.
26. Виноградов, В.В. (1996). Указ. соч. – С. 100-102.
27. Крысин, Л.П. (1968). Указ. соч. – С. 132.
28. Крысин, Л.П. (2004). Указ. соч. – С. 72-74.
29. Крысин, Л.П. (1968). Указ. соч. – С. 135-137.
30. Виноградов, В.В. (1996). Указ. соч. – С. 105-107.
31. Крысин, Л.П. (2004). Указ. соч. – С. 75-77.